

Pääkirjoitus

Markku Oksanen¹ ja Minna Santaoja²

Kokeiluilla kestävyteen?

”Kokeilu” ja ”koe” ovat sukulaissanoja, ja englannin kielen *”experiment”* voidaan kääntää kummaksi tahansa. Sanoilla on kuitenkin erilainen merkitys. Koe liittyy empiirisiin tieteisiin ja niissä seurattaviin tiukoihin tutkimusprotokolleihin. Kokeileminen sen sijaan on monesti taitolaji. Kokeilemalla myös tunnustellaan rajoja: yksilöt kokeilevat omia rajojaan vaikkapa osallistumalla maratonille. Vastaavasti kliseistä ilmaisuja muokaten voi sanoa ihmiskunnan kokeilevan rajojaan jatkuvalla kasvulla. Se, onko jatkuva kasvu maapallon kaltaisessa rajallisessa tilassa mahdollista vai ei, jää nähtäväksi. Kokeilemme sitä, mutta emme voi tehdä yksiselitteistä vastausta antavaa tieteellistä koetta; emme voi olla edes varmoja, onko kokeilu järkevää. Kun toteamme ihmislaajan elämän pitkäkestoiseksi kokeeksi, käytämme termiä metaforisesti ja laitamme sen mieluusti lainausmerkkeihin. Haluamme tietysti tämän ”kokeen” jatkuvan mahdollisimman pitkään, jotta tulevat sukupolvet eivät jää pelkäksi sanahelinäksi. Nämä suurisuuntaiset ajatukset eivät kuitenkaan yksin auta: tarvitsemme yksityiskohtaista tietoa siitä, miten elämämme pitää järjestää, jotta se muotoutuisi kestäväksi.

On aina välillä hyvä jättää taakse ajatus ihmiskunnasta yhtenäisenä kokonaisuutena ja katsoa sitä erilisistä järjestelmistä, yhteisöistä ja yhteiskunnista muodostuvana mosaiikkina. Tiettyjen piirteiden universaalisuudesta huolimatta kullakin yhteiskunnalla on ominaisia instituutioita ja toimintatapoja, jotka heijastavat erilaisia olosuhteita, teknologioita, historioita ja maailmaa koskevia käsityksiä. Vertaileva tutkimus on tuottanut kiintoisia tuloksia, joita on esimerkiksi Jared Diamond koonnut ja popularisoinut runsaan kymmenen vuoden takaisessa kirjassaan *Romahdus* (2005). Yhteiskuntatieteitä kiinnostaa erityisesti se, millaisia instituutioita, käytäntöjä ja toimintamalleja on kestävässä yhteisöissä ja yhteiskunnissa. Historiaa tutkimalla löydämme vain hajanaisia suunta-merkkejä, joten katse on suunnattava tulevaan.

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteissä, psykologiaa lukuun ottamatta, ei perinteisesti ole juuri tehty kokeita, mutta täysin vieraita ne eivät ole. Esimerkiksi ympäristöpolitiikan kannalta kiinnostavia deliberaatiokokeita on järjestetty Suomessa eri paikkakunnilla. Näitä asetelmia kuitenkin luonnehtii keinotekoisuus, ja ne ovat tieteellisen intressin ohjaamia. Miten yhteiskunnalliset kokeilut voitaisiin viedä osaksi arkista yhteiskunnallista elämää ja toimintaa? Kun suuntaamme katseen menneisyyteen, vallankumousten tuottamista yhteiskunnista voi puhua kokeiluina tai nähdä vaikkapa Neuvostoliiton ihanneyhteiskunnan kokeena, jonka elinkaari jäi toiveisiin nähden varsin lyhyeksi. Sama koskee lukuisia utooppisia yhteisöjä, joita eurooppalaiset perustivat etenkin uudelle mantereelle. Kokeiden tekijät eivät tietystikään pitäneet rakentamaansa uutta yhteiskuntaa ja uusia yhteisöjään kokeiluina, vaan tämä epigrafi on peräisin virnuilevilta jälkipolvilta. Neuvostoihmisille vallankumous oli hyppy tuntemattomaan, ja yhteiskuntaa piti rakentaa kokeilemalla. Harva haluaa elämänsä olevansa koe, vaikka yksittäisiin kokeisiin ja kokeiluihin haluaisikin osallistua. Kenties näitä sodanjälkeisiä tunteita – rivakan talouskasvun ohella – heijasteli myös Saksan liittotasavallan pitkäaikainen liittokansleri Konrad Adenauer, jonka kristillisdemokraattisen puolueen vaalilauseena vuonna 1957 oli ”Keine Experimente!” – ”Ei kokeita!”.

1. Itä-Suomen yliopisto, markku.oksanen@uef.fi; 2. Tampereen yliopisto, minna.santaoja@staff.uta.fi

Yksittäisiä yrityksiä markkinataloudessa voi pitää kokeiluina, ja niistä suurimman osan elinkaari jää kauas Neuvostoliiton saavuttamasta aikuisuudesta. Mutta yrityksiä ei usein ole tarkoitettukaan pysyviksi, sillä yrittäminen sinällään katsotaan hyväksi ja yritykset nostavat esille asioita, joilla voi olla pysyvää merkitystä. Kokeilemista ei ole syytä rajata yrittämiseen, mutta jotakin vastaavaa on havaittavissa uudessa puheessa kokeellisuudesta ja kokeiluista. Kokeilla yleensä viitataan pienimuotoisiin politiikkatoimintoihin, joiden toteuttamisesta saatavan kokemuksen perusteella voidaan yhteiskuntaa uudistaa, kohta kohdalta, askel askeleelta, ilman suuria utooppisia visioita ja vallankumousta, niissä olosuhteissa joissa nyt satutaan olemaan. Näissä uudenaikaisissa kokeiluissa yhdistyvät tutkimus ja politiikka. Tässäkin astuu esiin utooppinen idea siitä, että politiikan on oltava näyttöön perustuvaa ja että näyttö saadaan tutkimuksesta, kun joko ennalta tai jälkikäteen tarkastellaan politiikkatoimien vaikutuksia ennakkoluulottomasti. Käytännön (politiikka)kokeilut vaativatkin rinnalleen empiirisiä, teoreettisia, käsitteellisiä ja menetelmällisiä analyysejä, jotka auttavat muotoilemaan järjettäviä politiikkatoimia. Otetaanko näyttö huomioon instituutioita muotoiltaessa ja päätöksiä tehtäessä ei kuitenkaan ole selviö, esimerkkinä vaikkapa sote-uudistuksesta käytävä keskustelu ja ajatukset post-faktuaalisesta aikakaudesta.

Termi kokeiluyhteiskunta on vakiintunut suomalaiseen keskusteluun siinä määrin, että eduskunnan tulevaisuusvaliokunta tilasi vuonna 2012 selvityksen erilaisista kokeiluhankkeista. Sitra ja Tekes ovat ryhtyneet aktiivisesti tukemaan erilaisia kestävä kehityksen alle luettavia kokeiluja. Kokeilukulttuurin edistäminen on kirjattu myös Juha Sipilän hallitusohjelmaan osana ”norminpurkua”. Kokeilukulttuuri on kansainvälinen ilmiö, mutta Suomen tavoite tulla kokeiluyhteiskunnan pioneeriksi ja valittu lähestymistapa saattavat olla ainutlaatuisia. Mikäli uudet ratkaisut saavat useimmiten alkunsa ruohonjuuritason kokeilujen tuloksena, herää kysymys voiko niiden syntymistä edistää hallinnosta käsin. On myös syytä pohtia, onko hyväksyttävää, että valtaapitävät edistävät ja toteuttavat erilaisia kokeiluja, jotka voivat sisältää riskejä kansalaisille.

Yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen seuran syyskollokviossa marraskuussa 2015 pohdittiin kokeilevan ympäristöpolitiikan mahdollisuuksia erityisesti kaupunkikehityksen näkökulmasta. Tampereelle kokoontui päivien aikana noin 60 osallistujaa ja kysymyksiä kokeiluista pohdittiin viidessä teemaattisessa työryhmässä, jotka tarjosivat näkökulmia kokeilukulttuuriin kaupunkien, maaseudun, luonnon-suojelun, energiajärjestelmien ja jätekiertojen konteksteissa. Kollokviossa nousi esille monia erilaisia tapoja käyttää tilaa ja kokeilla uusia kestävämpään elintapaan ja asuinympäristön käyttöön tähtäviä malleja ja ratkaisuja. Ympäristöpolitiikan ja kaupunkikehityksen saralla on meneillään lukuisia kokeilevia toimintatapoja, mutta yhteistä kokeiluille näyttää olevan kysymys siitä, millä tavoin kokeiluissa opittu on vakiinnutettavissa ja kenties myös siirrettävissä laajemman mittakaavan toimintatavaksi.

Päätimme jatkaa keskustelua kokeilevasta ympäristöpolitiikasta Alue ja Ympäristö -lehden teemanumerossa avoimella kirjoittajakutsulla. Kutsun tuloksena teemanumeroon työstettiin viisi vertaisarvioitua artikkelia ja kaksi katsausta. Kirjoituksissa pureudutaan eri aihepiirien avulla siihen, miltä kokeiluyhteiskunnan lupaus näyttää ympäristöpolitiikan ja sen tutkimuksen silmissä.

Eerika Albrecht ja *Maria Åkerman* tarkastelevat soidensuojeluun liittyvää kansalaisten osallistamista ympäristöpolitiikan kokeiluna. Soidensuojeluohjelman valmistelussa kokeiltiin uudenlaista osallistamismenetelmää, jota kirjoittajat tarkastelevat esimerkkinä deliberatiivisesta kokeilusta. Kirjoittajat nostavat esiin osallistumisen edustuksellisuuteen ja velvoittavuuteen liittyviä ongelmia, jotka kärjistyivät erityisesti ympäristöministerin päätettyä keskeyttää soidensuojeluohjelman valmistelun ja siirryttyä vapaaehtoisen suojelun keinovalikoimaan.

Suvi Huttunen tarkastelee artikkelissaan viljelijöiden kokeiluja ja niiden potentiaalia uusien innovaatioiden levittämisessä. Huttusen mukaan politiikkakeinot on tällä hetkellä niin tiukasti määritelty, ettei maatalouden ympäristöpolitiikka pääse tehokkaasti jalkautumaan paikallistasolle ja tilojen historiallisesti kehittyneisiin toimintatapoihin kokeilujen kautta. Viljelijöiden motivaatiolla on keskeinen merkitys politiikkatoimien kytkemisessä tilojen todellisuuteen. Myös *Minna Kaljosen* artikkelissa liikutaan maaseudulla ja kohdennetaan tutkiva katse maaseudun kehittämisen kumppanuushankkeisiin ja niihin liittyvään rutiinoinnista ja kyseenalaistamisen dynamiikkaan. Kaljosen painottaa kokeilujen rajojen tunnistamisen olevan tärkeää ympäristöpolitiikan kehittämisen kannalta ja arvelee paikallisen kokeilemisen ja vallitsevien toimintamallien kyseenalaistamisen välisen jännitteen tulevan aina olemaan kokeilevan ympäristöpolitiikan ytimessä.

Teemanumeron kaksi muuta artikkelia tarkastelevat ilmastokokeiluja eri näkökulmista. *Eva Heiskanen* ja *Kaisa Matschoss* kysyvät, minkälaisia arvioinnin haasteita ilmastokokeiluihin liittyy, ja minkälaista oppi-

mista paikallisissa vähähiljissä kokeiluissa on jäljitettävissä. Tarkasteltaviksi tapauksiksi on valittu Helsingin Kalasatama sekä hiilineutraaliuteen pyrkivä Mynämäen kunta. *Kaisa Matschoss*, *Petteri Repo* ja *Minna Kaarakainen* ovat puolestaan tarkastelleet Euroopan maissa toteutettujen hallintokokeilujen onnistumisen kannalta kriittisiä tekijöitä ja painottavat määrällisen analyysin tuloksena kokeilujen yhteiskunnallisten ja paikallisten vaikutusten huomioon ottamista kokeilujen onnistumiseksi. Tutkijat kirjoittavat tulosten tukevan ajatusta kaupungeista keskeisinä kokeilutoiminnan toteuttajina. Väite asettuu kiinnostavaan asemaan suhteessa teemanumeron maaseudun kokeiluja käsitteleviin artikkeleihin, joissa viljelijöiden kokeiluja luonnehditaan keskeisinä ja ”alkuperäisinä” kokeilujen muotona. Kaupungit toimivat innovaatioalustoina, koska ne ovat erilaisten ihmisten, ajatusten, tietojen ja taitojen sekoittumispaikkoja. Toisaalta maaseudulla saattaa olla enemmän vapautta ruohonjuuritason kokeiluihin. Tämä näyttää pitävän paikkansa Suvii Huttusen tarkastelemien viljelijöiden osalta, mutta muissa artikkeleissa kokeiluja keskeisesti ajavana toimijana esiintyy jokin organisaatio tai hallinnollinen taho.

Teemanumeron katsaukset käsittelevät viljelyä; toinen sijoittuu maaseudulle, toinen kaupunkiin. *Anja Yli-Viikari* tarkastelee kirjoituksessaan luomuviljelyn vakiintumista kokeilusta yleisesti hyväksytyksi ja asemaansa vahvistavaksi viljelytavaksi. *Eveliina Asikainen* ja *Eeva-Liisa Viskari* puolestaan esittelevät katsauksessaan kiinnostavia käynnissä olevia kaupunkiviljelyn ja kiertotalouden kokeiluja. Kaupunkiviljelyn uusi tuleminen hämärtaa rajaa kaupungin ja maaseudun välillä, eikä jakoa voitane pitää oleellisena kokeilujen tyypittelyssä, vaikka juuri ympäristöpolitiikan kysymyksissä ”kaupunkilaisen” politiikan ja maaseudun luonnonhoidon käytäntöjen suhde on usein keskeinen kiistojen ulottuvuus.

Teemanumeron artikkeleita lukiessa saattaa syntyä vaikutelma, että ympäristöpolitiikan kokeilujen tutkimus on jo jokseenkin vakiintunut tutkimuksen alue – artikkelien lähestymistavat muistuttavat siinä määrin toisiaan. Syksyn YHYS-seminaarin innoittamana useimmista artikkeleista löytyvät viittaukset Suomen hallitusohjelmaan ja joidenkin tutkijoiden kuten Annukka Bergin, Harriet Bulkeley ja Vanesa Castan Brotan kokeilututkimuksiin. Näyttää siltä, että kokeilukeskustelun yhteydessä on hankala välttyä kestävästä järjestelmämuutosta (*sustainability transitions*) koskevalta keskustelulta. Sen keskiöön kuuluvat Johan Schot ja Frank Geels ja heidän kolmitasoinen mallinsa innovaatioiden vakiintumisesta. Transitiotutkimuksessa sosioteknisiä muutoksia tarkastellaan poikkitieteellisesti ja huomio kohdistuu teknologian, kulutuskäytäntöjen, markkinoiden, politiikan ja kulttuuristen merkitysten vuorovaikutukseen ja muutostekijöihin. Transitiotutkimus on noussut näkyväksi kestävästä kehityksestä käytävässä keskustelussa, sillä sen mukaan siirtymät uudenaisiin liikenne-, energia- ja ruokajärjestelmiin ovat välttämättömiä hiiliriippuvuuden vähentämiseksi.

Artikkeleihin valitun käsitteellisen viitekehyksen pohjalta on mahdollista toki tehdä muitakin, jopa vastakkaisia tulkintoja. Voidaan ajatella, että kokeilujen tutkijat ovat inspiroituneet samasta kirjallisuudesta ja lähteneet soveltamaan sitä itselleen tuttuihin tutkimuskohteisiin, ja tutkimuksen seuraavana vaiheena saattaa olla empiria- ja tapauslähtöisten käsitteistöjen kehittäminen kokeilujen analysoimiseksi. Kokeiluteeman mukaisesti tutkimuksissa olisi mahdollista tehdä myös menetelmällisiä kokeiluja, ja edelleen raportoinnin tavat voisivat noudatella kokeilevaa linjaa. Harmillisesti emme hoksanneet tätä mahdollisuutta kirjoituskutsua laatiessamme. Toisaalta kokeiluista ei pidä tulla itsetarkoituksellisia, vaan tieteellisessä raportoinnissa hyväksi havaittu vertaisarvioitu artikkelimuoto lienee hyvä ja järjestelmällinen tapa ympäristöpolitiikan kokeilujen arvioimiseksi.

Teemanumeron perusteella ei ole syytä tehdä yleistyksiä ympäristöpolitiikan kokeiluista eikä kokeilujen tutkimuksesta laajemmin. Teemanumero on jossain määrin sattumanvarainen otos alalla Suomessa nyt tehtävästä tutkimuksesta, mutta numeron artikkelit nostavat esiin monia näkökohtia kokeilujen suunnittelussa ja toteuttamisessa ja pohjastavat lisätutkimusta. Teemanumeroon ei tarjottu esimerkiksi kirjoitusta käytännön kokeilevasta luonnonsuojelusta, vaikka suojelubiologiassa on käynnissä monia kiinnostavia kokeiluita, joiden kautta voidaan tarkastella luonnon ja luonnonsuojelun käsitteitä sekä määritellä uudelleen inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon suhteita. Tämän erikoisnumeron perusteella voimme todeta kokeilupolitiikan saaneen siinä määrin merkittävän aseman yhteiskunnassa ja tutkimuksen herättäneen uusia kysymyksiä, että – perinteisen viisauden mukaisesti – lisätutkimus kokeilujen asemasta kestävyuden tavoittelussa on tarpeen.